

Fikir və düşüncə mənəviyyatımızın kübarı

Müasir humanitar-ictimai fikrin zənginləşməsində əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Fəridə xanım Vəlixanovanın özümlü xidmətləri vardır. O, təkcə Azərbaycan və Rusiyada deyil, həm də Avropanın bir sıra ölkəsində tanınan ziyalıdır. Fəridə xanım ana dilində 132 sayılı məktəbi qızıl medalla bitirib, M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetində və SSRİ (hazırda Rusiya) EA M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunun aspiranturasında oxuyub.

1982-ci ildə professor Fəridə xanım Vəlixanova "Bədii tərcümənin nəzəriyyəsi, tarixi və təcrübəsi" şöbəsini təşkil edib, müasir Azərbaycan poeziyasının milli özünəməxsusluğu və tərcümə problemləri sahəsində uğurlar qazanıb. Professor F.Vəlixanovanın "S.Vurğun poeziyasının rus tərcümələri", "Азербайджанская советская поэзия на русском языке", "Azərbaycan ədəbiyyatının beynəlxalq üfqləri", "Azərbaycanın tərcümə tarixi", çoxsaylı monoqrafiya və məqalələri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığını xeyli zənginləşdirib. Hazırda görkəmli alim AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi kimi fəaliyyət göstərir.

Professor Fəridə Vəlixanovanın bir monoqrafiyası da yaxın vaxtlarda çapdan çıxıb. "Akademik Vasiliy Vladimiroviç Bartold Azərbaycan mədəniyyəti tarixinin hüdudlarında" adlı monoqrafiya (Bakı: "Elm", 2015) görkəmli rus şərqşünası, tarixçi və etnoqrafının həyat və fəaliyyətinə həsr olunub. Bu qiymətli kitab görkəmli alimin tədqiqatlarının aktuallığı, elmi yeniliyi, müasirliyi, tarixi əhəmiyyəti türkologiya elminə verdiyi nailiyyətlərlə səciyyəvidir. Professor F.Vəlixanovanın akademik V.V.Bartoldun elmi irsinə müraciətinin ciddi səbəbləri vardır. Əvvəla, müəllif bu alimi şəxsən tanıyıb. Haqqında dəfələrlə yazıb. Müəllif şərqşünas alimin elmi irsinə yanaşmasında analitik-mühakiməli olub, tarixi-müqayisəli tədqiqat metodunun imkanlarına əsaslanıb. Professor F.Vəlixanova mənəvi potensiyası, təbii ki, görkəmli alimin Azərbaycan və Türkiyə Dövlət universitetlərində oxuduğu mühazirə mətnlərindən alıb. Akademik V.V.Bartold 1924-cü ildə ADU-nun şərq fakültəsində mühazirələr oxuyub. Azərbaycan Tədqiq və Tətebbö Cəmiyyətinin tarix-etnoqrafiya şöbəsi "Müsəlman dünyasının tarixində Xəzəryanı vilayətlərin yeri" adlı həmin mətnləri (cəmi 20 mühazirə) müqəddimə ilə birlikdə çap etdirib.

Professor F.Vəlixanova akademik V.V.Bartoldun tarix, etnoqrafiya və filologiyaya aid olan tədqiqatları üzərində geniş dayanıb, bu sahədə görkəmli alimlərin (V.Diyoktev, S.Kapitsa, S.Oldenburq, V.Jirmunski, Y.Bertels və başqaları) elmi-nəzəri fikirlərinə də istinad edib. Tədqiqatçı akademik V.V.Bartoldun həm tarixi nitqlərindən, görkəmli şərqşünas və avropaşünasların tədqiqat mənbələrindən faydalanıb, həm də şərqşünas alimin İslam tarixi və mədəniyyətinə, müqəddəs Qurani-Kərimə heyranlığından danışmış. O, göstərir ki, akademik V.V.Bartolda görə, xalq tarixinin öyrənilməsinin əsası onun dilindən, arxeoloji abidələrindən və mədəni həyatından başlanır. Araşdırmalarında mühüm yer tutan Xəzəryanı vilayətlərin dünya mədəni əlaqələri mühitində daxil olmasının şərtlərini də yuxarıda deyilənlərlə izah edib. Tarixi yaddaşı önə çəkən alim bildirib ki, bu yaddaş "cari zamana aid olsa da, daim keçmişə müraciət edir və xalq ruhunun təşəkkülü, mənbələri, təcrübə və tarixi-mədəni inkişaf ənənələri ilə bağlı olur". Həqiqətə söykənmək, həqiqəti göstərmək akademik V.V.Bartoldun tarixi vəzifəsi olub. Bu baxımdan o, həm L.Tolstoyu, həm də M.Şoloxovu nümunə göstərmiş. L.Tolstoy A.S.Puşkinin ardınca gedib, rus tarixi və mədəniyyətini XIX əsrin ikinci yarısına qədər götürüb. Puşkin də, Tolstoy da müqəddəs səma kitablarına inanıb. Qurani-Kərimin hikmət və fəlsəfəsi Puşkini yüksəklərə qaldırıb. Tarixi şəxsiyyətlər xalq tarixində hərəkətverici qüvvə olub. Professor F.Vəlixanova akademik V.V.Bartoldun "tarixi siyasətçilər və sərkərdələr yaratmışdır", — yalnız fikrinə də münasibət bildirərək hesab edir ki, tarixin mövcudluğu həm mədəniyyət tarixinə, həm də mədəniyyət xadimlərinə istinad edib.

Professor F.Vəlixanova akademik V.V.Bartoldun tarixçi və yazıçı (filoloq) kimi fərdiyyəti üzərində geniş dayanıb. O, ədəbiyyat və mədəniyyətin tarixi rolundan danışarkən Nizami, Nəsimi, Füzuli, S.Ə.Şirvani, Hadi, Sabir, C.Məmmədquluzadə, Puşkin, Tolstoy, Dostoyevski və Çexov kimi sənətkarların cəmiyyət üçün mədəni-tarixi xidmətlərini nümunə göstərmiş. Qeyd edib ki, K. Paustovski deyiləndə ki, almanların böyük ədəbiyyatı olmasına baxmayaraq, bu ədəbiyyat faşizmin gəlişi-

nə mane ola bilməmişdir, o cavabında bildirmişdir ki, "alman ədəbiyyatı olmasaydı, faşizm qalib gələrdi". Deməli, Bartolda görə tarix yalnız keçmiş deyil, həm də bu gün və gələcəkdir. Bu gün və gələcək isə mədəniyyətsiz, incəsənətsiz mümkün deyil. Deməli, tarix həm də milli mədəniyyətlə müəyyəndir. Bu mənada professor F.Vəlixanova vurğulayır ki, bu həm də tarixə yazıçı münasibətidir. V.V.Bartolda görə, hər bir xalqın tarixinə elmi və bədii yanaşma vacib şərtidir. O, bildirirdi ki, "Dədə Qorqud" kimi kitabı sadəcə oxumaq olmaz. Onu elə oxumaq, öyrənmək lazımdır ki, sanki pirə, ziyarətgaha, müqəddəs məkana bağlanmışsınız. Və bir də geri dönmək istəmərsən".

Professor F.Vəlixanova göstərir ki, akademik V.V.Bartoldun şöhrəti bir ölkə üçün deyil, bu fenomen bütün Şərq üçündür. Və Bartold ilkərdən biridir ki, Şərqi dərin sirtinin açılmasına nail olmaq üçün meydana atılmış bəşəriyyətin xeyri naminə böyük yükün altına girmişdir".

Professorun tədqiqlərində akademik V.V.Bartold və türkçülük qavrayışı, türkçülük və islamçılıq dərki mühüm yer tutub. Akademik qədim türk köçəriləri tarixinin ən yaxşı bilicisi olub. O, elmi-pedaqoji fəaliyyətində ərəb və İslam tarixinə böyük yer ayırıb. İslamla bağlı əsərlərində "rus elmində ilk dəfə olaraq İslam dini tarixinə dair mühüm məsələlərə orijinal şərhələr verib". Professor F.Vəlixanova qeyd edir ki, görkəmli alim nəinki şərqşünaslıq tarixi üçün əhəmiyyətli olub, habelə, "1855-1905-ci illərdə Sankt-Peterburq Universitetinin şərq dilləri fakültəsinin fəaliyyətinin mənzərəsi" (1909), "Avropa və Rusiyada Şərqi tədqiqi tarixi" (1911) əsərlərini yazıb, hətta, İran kəndli hərəkatı və Səmərqənd xalq üsyanlarından da (1365) bəhs edib. Ötən əsrin əvvəllərində vulqar rus tənqidi fikri yanlış olaraq qeyd edib ki, guya akademik V.V.Bartoldun "əsərlərində sosioloji həyat təsadüfləri, gözlənilməz hadisələrin toplusu ilə təqdim olunub, "alim sovet dövründə sinif və sinfi mübarizənin rolu və əhəmiyyətini də anlamayıb". "Bu səbəbdən o, Şərq xalqlarının tarixində iqtisadi-siyasi, fəlsəfi və dini məsələlərin mahiyyətindən baş çıxara bilməyib, rus tarix elmi və ayrı-ayrı şərqşünasların rolunu yetərincə qiymətləndirməyib. Halbuki, həqiqət belə olmayıb. Professor F.Vəlixanova həmin vulqar ədəbi-nəzəri fikrə münasibət bildirib, xeyli yanlışlara aydınlıq gətirib.

Sovet dövründə (1917-ci il oktyabr inqilabından sonra) akademik V.V.Bartold Rusiya EA Şərqşünaslar komissiyasının daimi nümayəndəsi, Türkologiya İnstitutunun direktoru, "İran" jurnalı və digər nəşrlərin redaktoru olub. Şərqşünas alim İttifaq respublikalarında Şərq tarixi kafedraları, elmi kitabxanaları, əlyazma fondları və muzeylərinin yaradılmasında böyük xidmətlər göstərmiş. Bu baxımdan onun "Taciklər" (1925), "Qırğızlar" (1927) əsərləri də əhəmiyyətli olub. Professor F.Vəlixanova ümumiləşdirir ki, alimin 400-dən artıq elmi işi olub.

Professor F.Vəlixanova akademik V.V.Bartoldun "Kitabi-Dədə Qorqud" sahəsində tədqiqləri üzərində ətraflı dayanıb. Göstərir ki, əsər ilk dəfə rus dilinə bu görkəmli alim tərəfindən tərcümə edilib. V.V.Bartold "Türk eposu və Qafqaz" (1930) adlı məqaləsində əhəmiyyətli elmi müddəalarını irəli sürüb və dastanın "Drezden" əlyazmasını yenidən yazıya alıb.

1894-1904-cü illərdə akademik V.V.Bartold "Qorqud kitabı"nın 4 hissəsini rus dilinə çevirib və orijinalı ilə birlikdə nəşr etdirib. 1922-ci ildə "Ümumdünya ədəbiyyatı" kitabxanası üçün kitabların tərcüməsini başa çatdırıb, geniş ön sözlə çapa hazırlayıb, lakin nəşriyyat bağlandığından nəşri baş tutmayıb. SSRİ EA-nın arxivində saxlanan əlyazma akademik H.Araslı və professor M.Təhməsinin redaktəsi ilə 1950-ci ildə Azərbaycan SSR EA-nın nəşriyyatında çap olunub. Həmin nəşrdə akademik V.V.Bartoldun qeydlərinə bəzi düzəlişlər edilib, bu, hətta tərcümə mətninin içində belə qeyd-şərtsiz özünə yer alıb.

Professor F.Vəlixanova professor V.Jirmunskiye istinad edərək göstərir ki, akademik V.V.Bartoldun tədqiqlərində Azərbaycan xalqının adət-ənənəsi, əxlaq və mənəviyyatı, həyat tərzi, vətənpərvərliyi, azadçılığı və yurdsevərliyi "Dədə Qorqud" das-

tanlarında əksini tapıb.

Monoqrafiya müəllifi akademik V.V.Bartoldun qiymətli bir qeydini də xatırladı: "Eposun meydana gəlməsi Azərbaycan xalqı ilə sıx bağlıdır. Çətin ki Qafqaz şəraitindən kənarında mümkün olsun. Etnosda əksini tapmış hadisələr orta əsr Azərbaycan ərazisində, Gəncə, Bərdə, Dərbənd, Şərur, Əlincə qalasında cərəyan edir". Professor F.Vəlixanova göstərir ki, akademik V.V.Bartold "Dədə Qorqud"un ilk tərcüməsini orijinalı ilə birlikdə 1894-cü ildə "İmperatorun Arxeologiya Cəmiyyəti Şərq bölməsinin qeydləri"ndə nəşr etdirib. "Dədə Qorqud"un tam tərcüməsi alimin arxivində saxlanılır. Eposun həqiqi nəşri isə həmin tərcümənin fotosurəti əsasında Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun təşəbbüsü ilə baş tutub.

Nəşrin böyük elmi-tarixi dəyərindən, tərcümənin keyfiyyətindən, mənbəşünaslıq və mətnşünaslıq əhəmiyyətindən bəhs edən professor F.Vəlixanova ümumiləşdirir ki, "Azərbaycan xalqının tarixi-mədəni keçmişinə geniş diferensial baxış akademik V.V.Bartoldun "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi böyük xalq eposunun üzə çıxarılması, onun şərh və sistemləşdirilməsinə gətirib çıxarıb".

Görkəmli alim monoqrafiyada göstərir ki, akademik V.V.Bartold türkçülüynün əsaslarına varmaqla zəngin İslam mədəniyyətinə geniş diqqət yetirib və bu mədəniyyətdə Avropa renessansı ilə müsəlman intibahı sintez olunub.

Professor F.Vəlixanova izah və şərhlərində, mühakimə və məntiqində həm də subyektiv başlanğıca varıb, vətənimizin tarixi keçmiş, onun unikal təbiət hadisələri, Qobustanı, Azix mağarası, ilk tarixi məskənlərini xatırlayır və iftixarla bildirir ki, bu mənim xalqımın tarixidir, bütün dünya sivilizasiyası üçün mənbə olan abidələrdir, —deyə akademik V.V.Bartoldun iftixar duyğusunu özündə yansıdır.

Professor F.Vəlixanova monoqrafiyasında Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Azərbaycan əlifbasının tarixi taleyi, soykökü, yazı dilinin itirilməsi, ərəb və fars dillərinin yazılı ədəbiyyata gəlişi və milli mədəniyyətə təsirinin akademik V.V.Bartolda istinad edən mərhələlərindən də söz açıb. Müəllif yazıçı A.Çernovun maraqlı bir fikrini də sitat gətirib: "Biz mədəniyyətimizin məhv olmasına və ya səviyyəsinin düşməsinə qətiyyənlə imkan verməməliyik, onda biz qaçılmaz olaraq mövcudluğumuzu itirəcəyik. Mədəniyyət öz mahiyyətilə daima sülhməramlıdır. Onun ordusu dünyamızda lap çoxdur, alimlərdən, rəssamlardan, artistlərdən, pedaqoqlardan və başqalarından ibarət "ayaqyalın ordu". Məhz onların sayəsində dünyanı qorxu altında, özünə heyətdə, özünə dəyər saxlayırıq".

Professor F.Vəlixanovanın M.Astafeyevdən gətirdiyi sitat da mənalıdır: "Ey insanlar, şeirimizə, yaradıcı insanlarımızı təzim edin —onlar bizim səmamız, havamız, ayağımız altında toparımız, ümidimiz və pənahımızdır". Əslində bu qiymətli fikir monoqrafiyaya epiloq kimi səslənir.

Bu ilin oktyabr ayında fikir və düşüncə mənəviyyatımızın kübarlarından biri, nəcib və nəcabətli, professor Fəridə xanım Ağaəli qızı Vəlixanovanın 80 yaşı tamam olur. Bu münasibətlə AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu görkəmli alimin şəərəli yubileyini təntənəli surətdə qeyd edəcək. Biz də öz tərəfimizdən əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Fəridə xanım Vəlixanovanı müdrik yaşı və elmi-təşkilatı xidmətləri münasibətilə təbrik edirik, ona möhkəm cansağlığı, yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Əlizadə ƏSGƏRLİ,
AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi, filologiya üzrə
elmlər doktoru, professor.